

Kozłowska, Dorota

Syberyjskie podróże Leonarda Jaczewskiego

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 39/2, 103-108

1994

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dorota Kozłowska
(Warszawa)

SYBERYJSKIE PODRÓŻE LEONARDA JACZEWSKIEGO

Badania terenowe prowadzone przez Leonarda Jaczewskiego (1858–1916) obejmują olbrzymi obszar Rosji, począwszy od Wołgi i Uralu, poprzez Syberię Zachodnią i Wschodnią, aż po granicę z Mongolią. Największa koncentracja tych badań dotyczyła okręgu jenisejskiego i Zabajkala. Prace, jakie prowadził Jaczewski, przebiegały w bardzo trudnych górzystych terenach, wówczas bardzo mało poznanych i niezagospodarowanych, w strefie surowego klimatu kontynentalnego. Możliwości przeprowadzenia badań terenowych na tak wielkim obszarze powstały w wyniku rozwiązywania praktycznych problemów budowy kolei transsyberyjskiej, poszukiwań drogocennych minerałów takich jak złoto, diamenty, nefryt i innych. Przebadanie, choćby pobieżne tak wielkich obszarów przez jedną osobę wskazuje na dobre przygotowanie wypraw, oraz ich dużą sprawność organizacyjną. Dlatego też warto przypomnieć nieco zapomnianą w środowisku historyków geografii postać Leonarda Jaczewskiego – Polaka, kierownika większości omówionych tu wypraw, który nie będąc zesłańcem, ofiarą carskich represji, ofiarował swoją pracę i zdolności tak nieprzyjaznemu zakątkowi świata. Chociaż środki finansowe na te wyprawy związane były z celami praktycznymi, to przecież autorytet naukowy, zdolności i pracowitość ich kierownika były niekwestionowane¹.

Leonard Jaczewski, inżynier górniczy, wybitny badacz Syberii, swoją działalność zawodową rozpoczął w 1883 r. gdy po ukończeniu studiów w Instytucie Górniczym w Petersburgu został oddelegowany przez generał-gubernatora Wschodniej Syberii A.P. Ignaticwa na stanowisko pomocnika okręgowego naczelnika prywatnych przedsiębiorstw poszukiwania i wzbogacania złota, następnie został starszym nadzorcą żupy solnej w miejscowości Troickij Zawod (Syberia Wschodnia), a w końcu urzędnikiem do specjalnych poruczeń przy Górniczym Wydziale Wschodniej Syberii.

Już w 1884 r. został wysłany do Okręgu Zabajkalskiego, gdzie prowadził m.in. pomiary wysokości i badania nad zasoleniem jezior. Prace te kontynuował w 1886 r. pracując w systemach rzek Onona i Ingody. Szczególnie interesowały go geologiczne warunki występowania osadowych złóż złota. W tym samym roku prowadził

również obserwacje geologiczne w północno zachodniej części Okręgu Kańskiego w Guberni Jenisejskiej. W roku 1889 ukazała się jego praca pt. *Краткий геологический очерк золотых промыслов вблизи слияния рек Онона и Ингоды в Забайкальской области*². Wynika z niej, że Jaczewski był nie tylko geologiem praktykiem, lecz także teoretykiem, który na tle rysu historycznego prac geologiczno-poznawczych prowadzonych na tym terenie, zestawił wyniki pomiarów barometrycznych swoich i P.A. Kropotkina z 1870 r. (Jaczewski zmierzył 87 punktów, a Kropotkin zaledwie 16)³.

Również duży wpływ na liczne podróże Leonarda Jaczewskiego miał jego udział w działalności Wschodnio-Syberyjskiego Oddziału Towarzystwa Geograficznego. Z ramienia tego Towarzystwa brał udział w ekspedycji sajańskiej prowadzonej przez podpułkownika N.P. Bobyra. Wyprawa ta była zorganizowana w 1887 r. z polecenia generała gubernatora wschodniej Syberii A.P. Ignatiewa. Były to tereny prawie nie rozpoznane pod względem geograficznym. Celem ekspedycji było topograficzne poznanie gór i przełęczy, przez które prowadziły drogi do Mongolii, a także zebranie informacji etnograficznych, przyrodniczych i gospodarczych. Podczas tej wyprawy trwającej 5 miesięcy, Jaczewski przeszedł część północno zachodniej Mongolii oraz część sajańskiego okręgu górniczego. Z ekspedycji tej składał dwukrotnie sprawozdanie we Wschodnio-Syberyjskim Oddziale Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego w grudniu 1888 i kwietniu 1889, a także zamieścił szereg artykułów w czasopiśmie tego Towarzystwa⁴.

W latach 1888–1890 Jaczewski zajmował się badaniami złóż węgla w Syberii Zachodniej i złota na Uralu. Latem 1890 r. prowadził prace geologiczne w ramach ekspedycji G.F. Romanowskiego w okręgu Semipalatyńskim w Syberii Zachodniej. Ekspedycja ta trwała cztery miesiące i miała na celu przeprowadzenie geologicznych i górniczych prac rozpoznawczych. Romanowski w swoich pismach do Departamentu Górniczego bardzo prosił o przydzielenie mu do wyprawy wysoce cenionego przez niego Leonarda Jaczewskiego, który prowadził już podobne prace w Syberii Wschodniej⁵.

Drugim ważnym etapem działalności zawodowej Jaczewskiego, są jego prace prowadzone wzdłuż budowanej kolei transsyberyjskiej, zlecone przez Departament Górniczy, a prowadzone pod naukowym kierunkiem Komitetu Geologicznego w Petersburgu, (Od 1893 r. Jaczewski jest członkiem tego Komitetu, co wskazuje na znaczenie Jaczewskiego jako wybitnego uczonego również w środowisku geologów rosyjskich)⁶. Początkowo, pracując jako pomocnik naczelnika jednego z odcinków, w późniejszym okresie został naczelnikiem odcinka środkowo-syberyjskiego⁷.

Dzięki tym jego pracom nauka wzbogaciła się o pierwszy kompleksowy opis gór jenisejskich. Jaczewski zbadał ich geomorfologię, obliczył wysokość niektórych wzniesień, opracował sieć rzeczną tego rejonu, prowadził badania geotermiczne i obserwacje klimatyczne, a przede wszystkim prowadził badania złóż złotoносnych i wód mineralnych. W rejonie rzeki Onon natrafił na duże złoża nefrytu. W latach następnych (1896–1897) dwukrotnie sam prowadził ekspedycje mające na celu wydobywanie odpowiednio dużego monolitu nefrytu, z którego miał powstać grobowiec cara Aleksandra III, za co otrzymał nagrodę pieniężną w wysokości 1500 rubli⁸.

W roku 1898 Jaczewski został odznaczony przez Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne Srebrnym Medalem Przewalskiego, za swoje badania prowadzone na Syberii, a w szczególności w niezbadanych obszarach tajgi jenijskiej. Według J.P. Magidowicza (O czym pisze Waclaw Slabczyński w pracy *Polscy podróżnicy i odkrywcy*⁹). Jaczewski był właściwym odkrywcą gór jenijskich, zbadanych przez niego na długości 600 km, oraz kilku innych grzbietów górskich o mniejszej wysokości w tej części Syberii. Zdaniem N.G. Suchowej¹⁰ wielostronne badania Jaczewskiego na tym terenie miały wpływ na gospodarkę tej części państwa rosyjskiego, przyczyniły się bowiem do budowy tutaj dróg i rozwoju osadnictwa, a w konsekwencji do rozwoju rolnictwa, hodowli i handlu.

Plon rozpraw i artykułów z tego okresu jest ogromny. Spora ich część została opublikowana w specjalnym wydawnictwie Komitetu Geologicznego – „Геологические исследования и разведочные работы по линии сибирской железной дороги”¹¹ – w którym umieszczano sprawozdania, odczyty i mapy geologów badających rejony transsyberyjskiej magistrali. Ponadto opublikował szereg artykułów, które znaleźć można w czasopismach: „Записки Санкт Петербургского Минералогического Общества”, „Горный Журнал” i „Труды Томского Общества Естествоиспытателей и Врачей”¹²

Rok ten – 1898 – jak wynika z przytoczonych faktów – był kolejnym ważnym etapem w uznaniu dorobku naukowego i osiągnięć praktycznych Leonarda Jaczewskiego – został on bowiem awansowany na kierownika zespołu do poszukiwania złóż złoto-onośnych na Syberii¹³. Przez następne 10 lat badał systematycznie tajgę północnojenisejską, Kuźniecki Altaj i północne odnogi Sajanów. W tym samym okresie rozpoczął Jaczewski działalność dydaktyczną¹⁴. Jednakże trudności połączenia tych prac terenowych z działalnością akademicką, wymagającą stacjonarnego trybu życia, skłoniły go do rezygnacji z wykładów w 1903 roku i podjęcia pracy w Komitecie Geologicznym w Petersburgu, umożliwiającej mu kontynuowanie badań Syberii. W dalszym ciągu prowadził prace geologiczne na terenach północnej części Jenisejskiego okręgu górniczego, zajmując się warunkami występowania złota i innych kopalin użytecznych¹⁵.

Rok 1909 był przełomowym w życiu Jaczewskiego. Został członkiem Naukowego Komitetu Górniczego, instytucji Wydziału Górniczego w Ministerstwie Rolnictwa i Mienia Państwowego¹⁶. Praktycznie zakończył on wówczas swoją ciągłą działalność terenową. Zamieszkał w Petersburgu, gdzie poświęcił się pracy naukowej, opracowując swoje materiały, zgromadzone podczas wieloletniej pracy w terenie. Pragnął wydać pracę poświęconą geotermice Rosji, której fragmenty publikuje w różnych czasopismach¹⁷, a której rękopis i maszynopis z 1915 r. znajdują się w archiwum Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego¹⁸.

Jednak L. Jaczewski nie wyzbył się swojej największej pasji i podjął ponowne badania terenowe. Zapalony i silny duchem badacz wyruszył 28 marca 1916 r. na swoją ostatnią wyprawę do Symbirsk w celu rozwiązania problemu osuwisk Symbirskiego Powoźża, dokąd był odkomenderowany do Rady Inżynierskiej jako przedstawiciel Komitetu Geologicznego do „Комиссии по выработке мер для укрепления Симбирского Косогора”. Jednakże zły stan zdrowia zmusił go do powrotu do Petersburga, gdzie na parę dni przed śmiercią podyktował swoje ostatnie sprawozdanie z badań terenowych. Zmarł 3 maja 1916 r.

Jego niezłomną pasję badacza potwierdzają jego własne słowa: „Dla człowieka lubiącego surową przyrodę tajgi syberyjskiej, walka z tą przyrodą jest prawdziwą uciechą”¹⁹.

Przypisy

¹ Autorami cenionych publikacji o L. Jaczewskim są: K. Maślankiewicz i J. Samujłło: *Jaczewski Leonard Feliks Stefan*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 10/2, 1963; W. Słabczyński, T. Słabczyński: *Jaczewski Leonard Feliks Stefan*. W: *Słownik podróżników polskich*. Warszawa s. 148; Z. Wójcik: *Badania Leonarda Jaczewskiego nad wieczną zmarzłą i geotermiką w północnych obszarach Rosji*. W: *Dzieje polskich, rosyjskich i radzieckich badań polarnych*. Wrocław – Warszawa 1982 s. 509–548.

² *Материалы по Геологии России. 1889 т. 13 с. 185–248, 1 тара.*

³ Nie jest to jedyny artykuł omawiający jego prace na tamtym terenie, między innymi wymienić można: Leonard Jaczewski: *О поездке в Забайкальскую область. (О выprawie w okręg zabajkalski)*. „Известия Восточно-Сибирского Отделения Императорского Русского Географического Общества” 1884 t. 15 nr. 5–6; tenże, *Несколько слов о благонадежности соляных озер в Забайкальской области. (Kilka słów o zawartości słonych jezior w okręgu zabajkalskim)*. Irkuck 1885 8° s. 24; tenże, *О методах современной петрографии. (O metodach współczesnej petrografii)*. „Известия Восточно-Сибирского Отделения Императорского Русского Географического Общества” 1885 t. 16 nr 4–5; t. 17 nr 1–2; tenże: *О некоторых породах и минералах Забайкальской области. (O niektórych skałach i mineralach okręgu zabajkalskiego)*. „Известия Восточно-Сибирского Отделения Императорского Русского Географического Общества” 1885 t. 16 nr 4–5.

⁴ Leonard Jaczewski: *Сведения об экспедиции Прейна и Ячевского. (Wiadomości o wyprawie pp Prejna i Jaczewskiego)*. „Известия Восточно-Сибирского Отделения Императорского Русского Географического Общества” 1886 (druk 1887) t. 17 nr 3/4 s. 212–221; tenże: *Краткий предварительный отчет о геологической части Саянской экспедиции. (Krótkie tymczasowe sprawozdanie z działu geologicznego wyprawy na Sajany)*. „Известия Восточно-Сибирского Отделения Императорского Русского Географического Общества” 1888 t. 19 nr. 1 s. 1–17.

⁵ Centralne Archiwum Historyczne Rosji, Petersburg, F. 37, Op. 53 D. 2959

⁶ И.Л. Клепов: *Геологический Комитет 1882–1929 гг.* Moskwa 1964 s. 167.

⁷ Centralne Archiwum Historyczne Rosji, Petersburg, F. 468, Op. 23, D. 437.

⁸ Tamże.

⁹ Warszawa 1973 s. 420.

¹⁰ *Физико-географические исследования Восточной Сибири*. Moskwa 1964 s. 132.

¹¹ Wymienić tutaj można następujące tytuły: Leonard Jaczewski: *Геологические исследования в северной части Канского округа и полосе железной дороги между Нежнеудынском и с. Кимителским. (Badania geologiczne w północnej części okręgu Kańsk i wzdłuż kolei żelaznej między Niżniудыńskim a wioską Kimiltejskoje)*. „Геологические исследования и разведочные работы по линии сибирской железной дороги” 1896 wyp. 3 s. 1–24, mapa 1; tenże: *Предварительный отчет об исследованиях произведенных в местности прилегающей к южной части Байкала. Работы Средно-Сибирской горной партии в 1895 г. (Sprawozdanie wstępne z badań prowadzonych w południowym obrzeżu Bajkału. Prace śródkowosyberyjskiej grupy górniczej w 1895 r.)*. „Геологические исследования и разведочные работы по линии сибирской железной дороги” 1898 wyp. 7 s. 1–32;

¹² Leonard Jaczewski: *Геологические наблюдения произведенные в Сибири в 1894 г.* „Записки Минералогического Общества” 1894 t. 31 prot. s. 414–415; tenże, *О месторождении магнитного железняка по реке Мысовой в Забайкальской области.*

(O występowaniu żelaziaka magnetycznego w dolinie rzeki Mysowej w okręgu zabajkalskim). „Записки Минералогического Общества” 1896 t. 34 seria 2 prot. s. 14–17; tenże: *O своей экскурсии по реке Оной. (O wyprawie nad rzekę Onoi)*. „Записки Минералогического Общества” 1896 t. 34 seria 2 prot. s. 36–37; tenże: *Предварительный отчет об геологических исследованиях и горных разведках произведенных в 1893 году в Енисейской Губернии. (Sprawozdanie tymczasowe z prac geologicznych i prospekcyjnych wykonanych w 1893 r. w guberni jeniejskiej)*. „Горный Журнал” 1894 t. 2 s. 304–325 rys. 9; tenże: *Северный Енисейский горный округ. (Północny jeniejski okręg górniczy)*, „Горный Журнал” 1894 t. 1 s. 125–144; tenże: *Явления илшифовки и береговые валы в долине реки Енисей. (Zjawiska szlifów i wały brzegowe w dolinie rzeki Jenisiej)*. „Труды Томского Общества Естествоиспытателей и Врачей” 1894 t. 4 prot. s. 46–47.

¹³ Centralne Archiwum Historyczne Rosji, Petersburg, F. 468, Op. 23 D. 437.

¹⁴ W 1899 r. otwarto w Jekaterynosławiu Wyższą Szkołę Górniczą, gdzie Jaczewski otrzymał Katedrę Mineralogii.

¹⁵ Leonard Jaczewski: *O золотоносности восьмочного склона хребта Алатау и бассейне р. Черный Юус. (O złotonośności wschodniego stoku Alatau i basenu rzeki Czarny Ijus)*. „Записки Минералогического Общества” 1907 t. 45 prot. s. 16; tenże: *O нахождении никелистого железа в наносах р. Онот. (O znalezieniu żelaza nikielistego w osadach rzeki Onoi)* „Записки Минералогического Общества” 1907 t. 45 prot. s. 16–17; tenże: *O месторождении хризотила на горе Бис-Тар в Минусинском округе. (O występowaniu chryzotyła na górze Bis-Tag)*. „Записки Императорского Минералогического Общества” 1908 t. 46 wyp. 2 prot. 37; tenże: *Геологические наблюдения в районе золотых промыслов по реке Большому Кызасу. (Prace geologiczne prowadzone w rejonie przemysłu złotego wzdłuż rzeki Bolszoi Kuzas)*. „Геологические исследования в золотоносной области Сибири. Енисейский золотоносный район” 1909 wyp. 8 s. 1–27 mapa 1; tenże: *Месторождения хризотила на хребте Бис-Тар в Минусинском округе. Енисейской губ. (O występowaniu chryzotyła na górze Bis-Tag w okręgu Minusińskim Jeniejskiej gubernii)*. „Геологические исследования в золотоносной области Сибири. Енисейский золотоносный район” 1909, wy. 8 s. 31–50 i 73–77; tenże: *Минералы платиновой группы и аварит в Сибири (Minerały z grupy platyny i awaritu na Syberii)* „Геологические исследования в золотоносной области Сибири. Енисейский золотоносный район” 1909, wyp. 8, s. 63–71; tenże: *Дополнение к статье: Месторождения хризотила на хребте Бис-Тар. „Геологические исследования в золотоносной области Сибири. Енисейский золотоносный район” 1909 wyp. 8; tenże: Сведения о месторождениях соли в Вост. Сибири, Енисейской губ. (Wiadomości o występowaniu soli we Wschodniej Syberii, guberni jeniejskiej)*. „Известия Геологического Комитета” 1909 wyp. 9 prot. 249–258.

¹⁶ И.Л. Клепов: dz.cyt., s. 167.

¹⁷ Leonard Jaczewski: *Матерялы по геотермике. Рефераты. (Materiały do geotermiki. Referaty)*. „Горный Журнал” 1911 t. 8 s. 227–234; tenże: *Матерялы по геотермике. „Известия Императорского Русского Географического Общества” 1912 t. 48 wyp. 1–5 s. 202–210; tenże: В геометрической комиссии. „Известия Общества Горных Инженеров” 1912 nr 5 s. 18–19.*

¹⁸ Archiwum Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, Petersburg; Op. R. 104, k. 60.

¹⁹ Leonard Jaczewski: *Краткий предварительный отчет об исследованиях месторождения нефрита в Иркутской губ. произх. в 1896 г. (Krótki tymczasowy komunikat o puszukiwaniach złóż nefrytu w guberni irkuckiej prowadzonych w 1896 r.)* Centralne Archiwum Historyczne Rosji, Petersburg, F. 468, Op. 23, D. 437 k. 30.

